

Ks. WALENTY WÓJCIK

ORGANIZACJA OKRĘGOWEGO OFICJALATU RADOMSKIEGO W LATACH 1531—1546

Opublikowane dotychczas wiadomości o organizacji sądownictwa kościelnego diecezji krakowskiej w XVI w. można uzupełnić na drobnym przynajmniej odcinku w oparciu o akta oficjalu radomskiego znajdujące się w bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu¹.

Pojedynczą wzmiankę, że oficjałem radomskim w 1441 r. był Jan Bylina z Leszczyna, podaje ks. J. Wiśniewski². Wspomniane akta zawarte w zachowanej części kodeksu rękopiśmiennego, choć nie mają odpisów dokumentów nominacyjnych dla urzędników oficjalu, i poza krótkimi zapiskami z posiedzeń jest w nich tylko kilka ingrossacyj biskupich pism egzekucyjnych, nadań beneficjów oraz wyroków, to jednak pozwalają stwierdzić stan organizacyjny oficjalu od 16 I 1531 r. Można przypuszczać, że tak było i przed tą datą, gdyż zapiska poprzednia na pierwszej karcie zawiera określenie *anno et die, quibus supra*. Wydaje się, że i po dniu 21 V 1546, dokąd posiadamy akta, stan organizacji nie uległ większym zmianom. Chociaż w 1554 r., jak świadczą narzekania kapituły krakowskiej w instrukcji dla posłów na

¹ Przy porządkowaniu rękopisów tej biblioteki znaleziono zszytą część księgi oficjalu radomskiego, bez początku i bez końca, obejmującą 374 kart formatu 31×21 cm, zapisanych notatkami sądowymi od 16 I 1531 do 21 V 1546. Obecnie rękopis ten nosi sygnaturę I 1438.

² Dekanat radomski, Radom 1911, 207. Początki innych oficjalułów w diecezji krakowskiej omawia ks. J. Rzepa, *Organizacja terytorialna sądownictwa kościelnego w diecezji krakowskiej do pierwszego rozbioru Polski*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne“, IV 3 (1957) 98 nn.

synod prowincjonalny³, oficjałem była osoba niegodna, nie utworzono stałej rezydencji oficjała radomskiego⁴. Nie dokonano tego nawet i wówczas, gdy biskup krakowski Jakub Zadzik erygował prepozyturę w Radomiu⁵.

Według miejscowości, z których wznoszono skargi, można stwierdzić, iż terytorialnie obejmował oficjaliał radomski z prepozytury kieleckiej dekanaty: radomski i stężycki oraz dekanat Łukowski z archidiakonatu lubelskiego. O przynależności tego ostatniego dekanatu świadczą powtarzające się w Radomiu sprawy z samego Łukowa i z tamtejszych okolic: Trzebieszowa, Ułana, Zbuczyna i in. Niebawem stworzono w Łukowie odrębny oficjaliał, gdyż pierwsza wzmianka o piastowaniu tego urzędu pochodzi z 1575 r.⁶ W wieku XVI, szczególnie po soborze trydenckim postępowała rozbudowa sieci oficjaliałów. Były też zmiany granic okręgów sądowych, dokonywane przez biskupów nie tylko z urzędu, ale też na wniosek duchowieństwa kondekanalnego czy nawet zainteresowanych świeckich⁷.

Okręg sądowy radomski nazywany jest w aktach *districtus Radomiensis* lub *districtus et territorium Radomiense*. Sędzia prowadzący procesy i wyrokujący nosił tytuł oficjała radomskiego albo też prawdopodobnie ze względu na zwiększoną jurysdykcję delegowaną podpisywał się *officialis et commissarius generalis*⁸.

³ B. Ułanowski, *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w w. XVI*, „Archiwum Komisji Prawniczej“, I, Kraków 1895, 418.

⁴ Por. Zestawienie proboszczów radomskich, Wiśniewski, s. 207. Akt erekcyjny z lat 1635—1642 ogłosił Wiśniewski J. ks. *Monumenta Dioecesis Sandomiriensis*, II, Radom 1911, 56 nn.

⁶ *Acta Episcopalia Cracoviensia* cytuje Rzepa, 100.

W bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu jest prośba zbiorowa księży dekanatu urzędowskiego z 1711 r., w której występując przeciw żądaniu posłów województwa lubelskiego, aby biskup krakowski odłączył ten dekanat od oficjaliału w Sandomierzu a poddał go jurysdykcji oficjała w Lublinie, zwracają się o pozostawienie stanu dotychczasowego.

⁸ W r. 1531 i do 1535 r. piastował urząd oficjała radomskiego *Bartholomeus de Schidlow arcium baccalarius in Antiqua Radom ecclesiae. rector* (k. 31 v). W latach 1535—1545 występował *Bernardus Zaborowski in Wierzbica plebanus et officialis Radomiensis*, który w r. 1543 przeniósł się na

Urząd ten piastował proboszcz albo z Radomia albo z pobliskiej parafii. Nie zawsze wspominają akta o jego tytule naukowym. Rzadko tylko prowadził proces w jego zastępstwie sędzia surogat. Notariusz wyjątkowo tylko ujawniał w aktach swoje nazwisko. Charakter pisma wskazuje, że zmieniali się notariusze. Byli nimi najprawdopodobniej duchowni radomscy⁹. W kilku sprawach występował *instigator officii*. Brak wzmianki o jego imieniu pozwala domyślać się, że podobnie jak i notariusz był on powoływany przez oficjała do poszczególnych wypadków.

Ilość notowanych czynności sądowych była różna. W r. 1541 umieszczono w aktach około 160 zapisek a w r. 1542 tylko 26. Spowodowała to zapewne choroba oficjała, gdyż długie są przerwy między poszczególnymi notatkami. Jurysdykcja oficjała była tylko delegowana¹⁰. Przedmiotowo dotyczyła ona skarg spornych i karnych. Wydaje się, że nie było wyraźnego ustalenia granic tej jurysdykcji. Oficjał wydawał wyroki także w sprawach o nieważność małżeństw, np. *propter metum mulieris*¹¹. Wymierzał też kary, np. interdikt osobisty specjalny. Wystawiał dokumenty *nostro sub sigillo*. W ważniejszych sprawach biskup krakowski ogłaszał zarządzenia wykonawcze *litterae executoriales* do wyroków oficjała radomskiego. W związku ze sprawami o inwestyturę ingrossowano dokumenty nominacyjne. Na posiedzeniach oficjalu wykonywane też były czynności notarialne: wpisywał notariusz do księgi protokoły różnych czynności prawnych.

probostwo w Wysokiej. Od r. 1545 kierował oficjalem *Leonardus in Wysocka plebanus, officialis et commissarius generalis districtus Radomiensis* (k. 336).

⁹ Tytułowali się *actorum notarius* lub *actorum scriba*. W r. 1544 występował *Miroslaus arcium baccalarius Lewyn, de Radom*.

¹⁰ W wypadku śmierci biskupa krakowskiego czynności oficjała ulegały zawieszeniu (k. 336).

¹¹ Brak jest wzmianek o takich wyrokach oficjałów okręgowych w okresie potrydenckim np. w Sandomierzu, por. ks. W. Wójcik, *Organizacja i działalność okręgowego oficjalu sandomierskiego w latach 1682—1685* „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne“, III (1956) z. 1, s. 259. Świadczyłoby to o centralizacji jurysdykcji w tych sprawach, dokonanej w wyniku realizacji reformy soborowej.

Omawiany rękopis ma znaczenie dla badań nad dziejami oficjalatów w diecezji krakowskiej, gdyż nie tylko świadczy o stosunkowo wczesnej organizacji sądownictwa kościelnego w północno-wschodniej części ówczesnej Małopolski i pozwala zwrócić uwagę na rozwój granic okręgów sądowych i ich stosunek do obszaru terenów administracyjnych, ale umożliwia też wejrzenie w stan działalności oficjalatów tego typu w okresie bezpośrednio poprzedzającym reformę trydencką.